

УДК 159.9:34:343.712

Людмила Ленська,ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГО-КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖУ

У статті проаналізовані кримінологічні ознаки та властивості грабежу за останні сім років, зокрема сучасний стан, рівень, структура, латентність, динаміка, поширеність. Обґрунтовується важливість визначення, врахування та використання психолого-кримінологічної характеристики з метою попередження, виявлення та розкриття цього виду злочинів. Досліджені основні риси особи грабіжника та особливості його злочинної поведінки.

Ключові слова: рівень грабежів, латентність грабежів, питома вага грабежів, динаміка грабежів, коефіцієнт інтенсивності грабежів, кримінологічний портрет особи грабіжника, поширеність грабежів, сучасний стан і тенденції грабежів в Україні.

Постановка проблеми. Із самого початку процесу формування загальної теорії попередження злочинності відчувалася необхідність надання певної системи узагальнених відомостей про найбільш виразні ознаки певного виду злочинів, що має безпосередньо передувати розробленню комплексів методичних рекомендацій стосовно організації та провадження профілактичного впливу [1, с. 12–13]. Системність опису найбільш значущих ознак виду або групи злочинів утворюють їх галузеву характеристику, у якій проявляються певні особливості злочинної діяльності, що формують уявлення про неї та забезпечують вирішення наукових завдань.

На підставі аналізу та узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи попередження окремого виду або групи злочинів переважна більшість науковців схилиються до думки, що її основою є кримінологічна характеристика злочину [2, с. 201–202; 3, с. 5]. Основне завдання кримінологічної характеристики, як зазначає О.М. Литвинов, полягає в тому, що вона акумулює опис характерних, типових якостей, властивостей та ознак злочинів і є основою для розроблення науково-практичних рекомендацій щодо їх профілактики [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категоріальний статус кримінологічної характеристики злочинів визнається багатьма вітчизняними та закордонними дослідниками, зокрема А.І. Алексєєвим, І.Г. Богатирьовим, С.Є. Віциним, В.В. Голіною, О.І. Гуровим, Л.М. Давиденком, А.І. Долговою, А.П. Закалюком, А.Ф. Зелінським, О.Г. Кальманом, О.Г. Колбом, В.М. Кудрявцевим, О.М. Литваком, Г.М. Міньковським та ін.

Її наукова значущість підтверджена численними дисертаційними, монографічними дослідженнями та науковими статтями.

Однак протягом усього періоду розвитку уявлень про кримінологічну характеристику злочинів вчені були єдині, мабуть, тільки у визнанні наукового значення цієї категорії та її системного характеру. На цьому єдність поглядів щодо цього питання вичерпується, оскільки деякі автори визначають зміст кримінологічної характеристики на дуже високому рівні узагальнення, що не дає змоги відмежувати її від інших характеристик злочинів. Інші автори, навпаки, пропонують розгляд кримінологічної характеристики за допомогою переліку елементів, які не дають можливості створити цілісне уявлення про сутність процесів, що відбуваються [5, с. 14–16].

Метою статті є аналіз кримінологічних ознак грабежу в психологічному аспекті, що сприяє ефективному вирішенню завдань стосовно попередження, виявлення та розкриття цього виду злочинів. При цьому ми вважаємо, що найбільш вдалою є кримінологічна характеристика, яка об'єднує в собі такі компоненти: сучасний стан грабежів – суспільна безпека, обсяг, питома вага цієї групи злочинів в обсязі всієї злочинності та злочинів проти власності, інтенсивність, латентність, територіальний розподіл, ступінь розкриття грабежів, кількість виявлених осіб, які вчинили пограбування; тенденції цього виду злочинів – динаміка, прогноз; характеристика наслідків вчинення грабежів (застосування насильства, особливості та види викраденого майна); кримінологічний портрет особистості грабіжника.

Виклад основного матеріалу. Поточна криміногенна обстановка в Україні є досить складною. Злочинність набуває все нових і більш небезпечних якостей. Це обумовлено складною політичною, економічною та соціальною ситуацією, яка склалася в нашій державі за останні роки. В умовах державного перевороту, кардинальних соціально-економічних, політичних та інших перетворень проявляється негативне, знехтуване ставлення винних до життя, здоров'я, недоторканності особи.

До чинників, які суттєво вплинули на погіршення криміногенної ситуації в країні, на нашу думку, належать: події під час Євромайдану, збройний конфлікт на Донбасі із запровадженням режиму АТО, фінансово-економічна криза, що наростає (падіння ВВП, велика залежність від зовнішнього валютного кредитування та збільшення зовнішнього валютного боргу країни), погіршення рівня життя населення, зростання безробіття, збільшення кількості соціально незахищених верств населення (до яких слід відносити й постраждалих учасників АТО), збільшення кількості осіб із поствоєнним синдромом після участі в бойових зіткненнях у зоні АТО, різке збільшення міграції населення (вимушене переселення осіб з окупованої території АР Крим, із зони збройного конфлікту на Донбасі).

Також з'явилася величезна кількість біженців, переміщених осіб з АР Крим, Донецької та Луганської областей, і водночас на руках у людей опинилася велика кількість вогнепальної зброї та вибухових пристроїв. Крім того, відповідно до ухваленого Верховною Радою в квітні 2014 р. Закону України «Про амністію» 15 200 засуджених було достроково звільнено з місць позбавлення волі, що також сприяло зростанню злочинності.

До таких, що прогресують, видів злочинів належить і грабіж – відкрита і, як правило, насильницька форма заволодіння чужим майном. Грабіж у структурі злочинів проти власності посідає друге після крадіжок місце і в середньому становить близько 8%. Суспільна безпека цього злочину обумовлюється тим, що грабіжник не приховує свого наміру протиправного заволодіння майном, діє відкрито для сторонніх осіб, ігноруючи волю потерпілого чи осіб, у володінні чи під охороною яких перебуває майно, нехтуючи думкою очевидців. Слід зазначити, що грабежі, як правило, поєднані із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Останнім часом почастішали випадки вчинення грабежів із незаконним проникненням у житло.

Розглядаючи криміногенні ознаки грабежу, дуже важливо розуміти, яке місце має

цей вид злочину серед злочинів загальнокримінальної спрямованості. Порівнюючи показники загальної кількості зареєстрованих злочинів, злочинів проти власності та безпосередньо грабежів, отримуємо інформацію про взаємозв'язок цих категорій та питому вагу пограбувань серед злочинів загальнокримінальної спрямованості та майнових злочинів.

Так, у результаті аналізу статистичних даних за останні сім років (2010–2016 рр.) нами була отримана така інформація щодо вчинених на території України злочинів. У 2010 р. злочини проти власності становили 62,7% від загальної кількості всіх зареєстрованих злочинів, у 2011 р. – 65,2%, у 2012 р. – 79,5%, у 2013 р. – 59,4%, у 2014 р. – 58,8%, у 2015 р. – 64%, у 2016 р. – 68,3%. У період 2010–2011 рр. кількість злочинних посягань загалом і злочинних посягань на власність стрімко зростає. У 2012 році кількість зареєстрованих злочинів зменшується, але при цьому збільшується кількість злочинів проти власності. Починаючи з 2013 року на фоні збільшення кількості загальної злочинності кількість зареєстрованих грабежів залишається на досить високому рівні (див. табл. 1).

Як писав свого часу О.А. Герцензон, найбільш складним є питання про показники кримінально-статистичних даних у зв'язку з існуванням так званої прихованої (латентної) злочинності [6, с. 51]. На думку В.В. Орехова, вся злочинність взагалі та різні її види тяжіють до латентності, яка є неминучим супутником самої злочинності [7, с. 60].

Проблематика пізнання латентних злочинів полягає в тому, що ці злочини приховані (латентні), а тому точний масштаб цього явища дослідити неможливо. Проте деякі розрахунки стосовно цієї проблеми все ж таки були зроблені. Перші зарубіжні дослідження питання латентності у 40-х роках ХХ ст. показали співвідношення латентних і зареєстрованих грабежів як 1:5 [8]. За результатами досліджень, проведених науковцями Геттінгенського університету (Німеччина, 1974 рік), співвідношення між латентними та зареєстрованими пограбуваннями становило 1:6 [9].

Регіональні дослідження латентності аналізованої категорії злочинів в Україні показали таке. Опитування населення в Харківському регіоні (2001 р.), проведене під керівництвом І.П. Русенка, засвідчило, що коефіцієнт природної латентності щодо вуличних грабежів становив 1,9, щодо грабежів із проникненням до житла – 1,7 [10]. Б.М. Головін установив природну латентність грабежів на рівні 54% [11].

Під загальними причинами латентності злочинів необхідно розуміти сукупність обставин соціального, правового, особистого та

іншого характеру, внаслідок яких відомості про злочин або злочинців не потрапляють у статистичний облік. Безпосередніми ж причинами латентності грабежів є передусім відсутність віри потерпілих у професіоналізм правоохоронних органів та їхню здатність розкрити злочин; страх, бажання уникнути зайвих проблем; побоювання помсти з боку злочинців; небажання розголошувати своє матеріальне становище, оскільки самі потерпілі займалися протиправною діяльністю, у зв'язку з чим мали великі прибутки, про які було відомо винним. Під час вчинення злочину потерпілим може і не заподіюватися значний майновий збиток через відсутність у них цінного майна, а також будь-які тілесні ушкодження, тому вони вважають, що немає потреби звертатися до правоохоронних органів. На латентність злочинів впливають також однобічність і неповнота в розкритті й розслідуванні злочинів правоохоронними та судовими органами, внаслідок чого не встановлюються всі епізоди злочинної діяльності та не всі винні особи притягуються до кримінальної відповідальності.

Аналізуючи злочинність за останні сім років, бачимо, що найбільш благополучним роком за загальною кількістю зареєстрованих злочинів можна відзначити 2012 р. (447147). Проте саме на цей рік припадає найбільша питома вага злочинів проти власності – 79,5%, що як мінімум на 10% більше порівняно з такими роками. Що стосується грабежів, то їхня питома вага щодо усіх зареєстрованих злочинів проти власності становить відповідно: 7,35% (2010 р.); 6,77% (2011 р.); 6,52% (2012 р.); 6,78% (2013 р.); 6,6% (2014); 6,1% (2015); 4,6% (2016) (див. табл. 1).

Загалом протягом останніх семи років органами внутрішніх справ було зареєстро-

вано 161 964 випадки вчинення грабежів. За вказаний проміжок часу спостерігаємо декількаразові коливання то в бік зменшення, то в бік збільшення. У 2014 р. було невелике зменшення пограбувань, їх число становило 20 541. Проте у статистиці злочинів починаючи з березня 2014 року не були враховані у повній мірі статистичні дані з АР Крим, яка залишається окупованою Російською Федерацією, та Донецької й Луганської областей, у яких запроваджено режим антитерористичної операції. І це не дає змоги відобразити динаміку злочинів у повному обсязі. Враховуючи цю обставину, значне збільшення зареєстрованих злочинів загалом і грабежів зокрема спостерігаємо у 2014–2016 рр.

При цьому дещо насторожують показники динаміки грабежу, оскільки коливання кількості грабежів впродовж досліджуваного періоду досить значні: -15,6% у 2010 р., -1,4% у 2011 р., +0,9% у 2012 р., -4,5% у 2013 р., -9,5% у 2014 р., +7,6% у 2015 р., +22,9% у 2016 р. Ми вважаємо, що ці показники не виключають впливу певних суб'єктивних чинників, зокрема реєстраційної дисципліни безпосередніх виконавців і втручання керівництва різного рівня, а також вжиття певних заходів із метою створення уявної ефективності діяльності правоохоронних органів, пов'язаної з розкриттям і розслідуванням злочинів.

Можна стверджувати, що починаючи з 2013 р. дуже суттєво погіршився стан розкриття грабежів. Так, питома вага нерозкритих кримінальних справ становить: 2010 р. – 54%; 2011 р. – 53,4%; 2012 р. – 53,8%; 2013 р. – 58%; 2014 р. – 65,3%; 2015 р. – 67,5%; 2016 р. – 74,6%. Дуже сумно спостерігати за цією динамікою, оскільки факт нерозкриття злочинів викликає зневіру людей до правоохоронних органів.

Таблиця 1

Динаміка загальної кількості зареєстрованих злочинів, злочинів проти власності та грабежів

Назва злочинів \ Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Всього зареєстровано злочинів	505371	520218	447147	563560	529139	565182	592604
З них злочини проти власності	316930	339326	355614	334821	311342	362213	404453
Питома вага злочинів проти власності серед загальної кількості злочинів, %	62,7	65,2	79,5	59,4	58,8	64	68,3
Всього зареєстровано грабежів	23300	22966	23177	22695	20541	22108	27177
Питома вага грабежів серед злочинів проти власності, %	7,35	6,77	6,52	6,78	6,6	6,1	4,6

Окремого значення набуває коефіцієнт інтенсивності злочинності, який дозволяє співвідносити кількість зареєстрованих злочинів і населення за відповідний проміжок часу на певній території в розрахунку на 10 000 жителів. Оскільки загальна кількість грабежів у 2010 р. становила 23 300, а чисельність населення України – 45 963 000, то коефіцієнт інтенсивності грабежів на 10 тис. жителів в Україні у 2010 р. становив 5,06. У 2011 р. кількість грабежів становила 22 966, чисельність населення України – 45 779 000, а коефіцієнт інтенсивності грабежів – 5,01. У 2012 р. коефіцієнт інтенсивності грабежів становив 5,07, у 2013 р. – 4,98, у 2014 р. – 4,5, у 2015 р. – 5,14, у 2016 р. – 6,38. Як бачимо, інтенсивність вчинюваних грабежів має невелике коливання, але має стабільно високі показники.

Порівнюючи абсолютні показники, що відображають кількість зареєстрованих грабежів у різних областях України, маємо можливість оцінити поширеність зазначених посягань по регіонах. Так, за період 2010–2016 рр. найвищий рівень вчинення грабежів встановлено у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Харківській, Запорізькій, Луганській, Львівській областях, місті Києві та АРК; середній рівень – у Київській, Полтавській, Миколаївській, Кіровоградській, Черкаській, Сумській, Херсонській, Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській областях та місті Севастополі, найнижчий рівень мали Чернігівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська області.

Найбільша кількість грабежів (близько 80%) вчиняється в громадських місцях, що, окрім спричинення майнової та фізичної шкоди окремій особі, одночасно завдає шкоди всьому громадському порядку, безпечним умовам міжособової взаємодії у сфері соціального обслуговування, правилам мирного співжиття всіх членів територіальної громади чи суспільства загалом, порушує обстановку всезагального спокою та породжує страх перед злочинністю.

За способом вчинення розрізняють: 1) посягання без застосування насильства; 2) посягання, що супроводжуються погрозами застосування насильства; 3) посягання, поєднанні із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я. За допомогою вивчення судової практики встановлено, що близько 60–63% всіх грабежів пов'язані із застосуванням саме насильства над особою.

Розподіл за сезонними коливаннями та часом вчинення засвідчив, що найчастіше аналізована категорія злочинів вчиняється в осінньо-зимовий період (56–59%), дещо рідше – у весняно-літній період (41–44%). Най-

більш поширений час при вчиненні пограбувань – вечірній, з 16 до 23 години (38–46%), і нічний, з 24 до 4 години (19–21%). Найменша кількість грабежів скоюються вранці з 4 до 9 години (11%).

Значна кількість, а саме 17%, грабежів вчинено особами, які вже притягалися до кримінальної відповідальності (переважно за крадіжки, наркозлочини, хуліганство, грабежі і розбої). Що стосується грабежів, вчинених організованими групами, то їх частка незначна (3,9%). Однією з причин цього, на нашу думку, може бути складність, неможливість чи небажання правоохоронних органів знаходити документальне підтвердження критеріїв організованості та рівня розвиненості групи.

Стосовно *викраденого майна* констатована така градація: при вчиненні грабежів у громадських місцях вилучаються особисті носильні речі (кишенькові гроші, мобільні телефони, ювелірні прикраси, одяг); при посяганнях із проникненням у житло – гроші, золотовалютні цінності, дороге й малогабаритне майно, товарно-матеріальні цінності; при вчиненні грабежів на транспорті – грошова виручка, значні суми цільового призначення, партії високоліквідного товару та ін.; при нападах на об'єкти фінансово-кредитної системи – готівкова виручка із каси, великі суми грошових коштів і валютних цінностей, підготовлених до інкасації.

Кримінологічний портрет особи грабіжника зводиться до такого. Переважно це чоловіки (94–95%), частка жінок коливається у межах 5–6%. Помітно вирізняється 18–24-річна (50%) і 25–29-річна вікові групи (17%). Частка неповнолітніх складає 6–7%. Згідно з дослідженням, проведеним Б.М. Голівкіним, 58% неповнолітніх грабіжників до засудження проживали в неповних батьківських сім'ях, 9% – проживали з опікунами або в дитячих будинках. Переважна більшість із них (56–58%) до вчинення злочину не навчалася та не працювали. Понад 40% неповнолітніх грабіжників і розбійників виховувалися у сім'ях, де були раніше судимі члени родини. Лише третина дітей позитивно ставилася до навчання, натомість 70% – не опанували учбову програму і лише формально відвідували навчальний заклад [12]. Трохи більше половини грабіжників (55%) періодично вживали спиртні напої, а кожен п'ятий вживав наркотичні засоби, близько 7% грабежів вчиняються особами в стані алкогольного сп'яніння.

Кримінологічна характеристика контингенту грабіжників свідчить про відносно стійку антисуспільну спрямованість їхньої особистості, дискримінацію поведінки, орієнтованість на отримання незаконної вигоди шляхом вчинення загальнокримінальних зло-

чинів, у тому числі із застосування насильства над особою.

Висновки

Проведений аналіз дає підстави сформулювати такі висновки:

1) серед злочинів проти власності грабіж у середньому становить близько 8% та є одним із найбільш небезпечних і поширених майнових злочинів, посідаючи друге місце після крадіжок;

2) офіційна статистика стану злочинності загалом та грабежів зокрема починаючи з 2014 р. не відповідає її реальному стану, оскільки статистичні дані окупованої АР Крим та зони антитерористичної операції не враховані повною мірою. Ці фактори істотно занизили кількісні показники злочинності в Україні за останні роки;

3) на фоні збільшення кількості зареєстрованих грабежів і випадків вчинення грабежів із незаконним проникненням у житло дуже суттєво погіршився стан розкриття грабежів. Так, питома вага нерозкритих кримінальних справ із цієї категорії злочинів у 2016 р. становила 74,6%, що свідчить про неефективну роботу державних органів щодо розкриття грабежів і запобігання їм;

4) враховуючи криміногенні загрози, є підстави вважати, що в найближчій перспективі становище навряд чи зміниться на краще. Так, погіршення соціально-економічної ситуації в країні, зростання безробіття, відсутність реальних перетворень, перебування країни фактично у стані війни створюють умови для сплеску злочинності. У цій ситуації ми наголошуємо на необхідності дослідження, постійного оновлення та практичного використання психолого-кримінологічної характеристики злочинів, яка сприяє розробленню та здійсненню ефективних заходів запобігання злочинності в цілому та окремих її видів зокрема.

В статье проанализированы криминологические признаки и свойства грабежа за последние семь лет, в частности их современное состояние, уровень, структура, латентность, динамика, распространенность. Обосновывается важность определения, учета и использования психолого-криминологической характеристики с целью предупреждения, выявления и раскрытия этого вида преступлений. Исследованы основные черты личности грабителя и особенности его преступного поведения.

Ключевые слова: уровень грабежей, латентность грабежей, удельный вес грабежей, динамика грабежей, коэффициент интенсивности грабежей, криминологический портрет личности грабителя, распространенность грабежей, современное состояние и тенденции грабежей в Украине.

The article analyses the criminological characteristics and properties of a robbery over the last seven years in particular the modern state, level, structure, latency, dynamics, prevalence. Explains the importance of definition, registration and use of psychological and criminological characteristics with the purpose of prevention, detection and disclosure of crimes. The basic features of the robber and especially its criminal behavior.

Key words: level of robberies, latency of the robberies, proportion of robberies, looting dynamics, ratio of the intensity of the robberies, criminological portrait of the person of the robber, prevalence of robberies, current state and trends of robberies in Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В.К. Звирбуль, В.В. Клочков, Г.М. Миньковский. – М.: Юрид. лит., 1977. – 255 с.
2. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Криминологічно-правове дослідження / О.М. Литвак. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.
3. Курс криминології: Особлива частина: [підручник]: у 2 кн. / [М.В. Корнієнко, В.Б. Романюк, І.М. Мельник та ін.]; за заг. редакцією О.М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
4. Литвинов О.М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та криминологічну характеристику зокрема / О.М. Литвинов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 581–586. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10lomkxz.pdf>.
5. Новикова Ю.В. Криминологическая характеристика преступлений как теория и как результат научно-познавательной деятельности / Ю.В. Новикова // Российский следователь. – 2006. – № 6. – С. 14–16.
6. Герцензон А.А. Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики / Герцензон А.А. // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С. 26–56.
7. Криминология: Общая часть: [учебник] / под ред. В. В. Орехова. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1992 – 518 с.
8. Холыст Б. Криминология: основные проблемы / Б. Холыст; под ред. Н.А. Стручкова. – М.: Юрид. лит., 1980. – С. 49.
9. Поклад В.І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності: [навчальний посібник] / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ: РВВ АДУВС, 2007. – с. 18.
10. Рущенко І.П. Соціологія злочинності / І.П. Рущенко. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2001. – С. 280–281.
11. Головкін Б.М. Латентний вимір корисливої насильницької злочинності в Україні / Б.М. Богдан // Юридична Україна. – 2009. – № 6. – С. 110–116.
12. Головкін Б.М. Криминологічний аналіз злочинів проти власності / Б.М. Головкін. // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_48.